

ТРАДИЦІЇ ЗЕЛЕНИХ СВЯТ І ОБРЯД ВСТАНОВЛЕННЯ ВІХИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Юрій Фігурний
Микола Шкіра
Людмила Шкіра

УДК 398.332.2(477.41)

У статті розглянуто традиції святкування Зелених свят і обряду встановлення *віхи* на Переяславщині. Проаналізовано етнографічні джерела та матеріали власних досліджень і встановлено важливість збереження й дальшого розвитку українських етнокультурних традицій.

Ключові слова: Переяславщина, Зелені свята, *віха*, обряди, ідентичність, Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

В статье рассмотрено традиции празднования Зеленых праздников (Троицы) и обряда установления *вихи* на Переяславщине. Проанализированы этнографические источники и материалы собственных исследований, а также установлена важность сохранения и дальнейшего развития украинских этнокультурных традиций.

Ключевые слова: Переяславщина, Зеленые праздники (Троица), *виха*, обряды, идентичность, Музей народной архитектуры и быта Средней Надднепрянщины.

The article studies traditions of observing the Green Week and the rite of erecting the *vikha* (ritual stake) on Pereyaslavshchyna. It also analyses ethnographic sources and materials of auctorial research, as well as ascertains the significance of preserving and further developing Ukrainian ethno-cultural traditions.

Keywords: Pereyaslavshchyna, Green Week, *vikha* (ritual stake), rituals, identity, Museum of Folk Architecture and Folkways of Middle Over-Dnipro Lands.

Для кожної етнічної спільноти завжди нагальним є питання збереження та розвитку прадавніх етнокультурних звичаїв, обрядів і традицій. Традиційна культура — одна з найважливіших підвалів ідентичності. Унаслідок тривалого бездержавного існування українців саме народний етнокультурний комплекс допомагав їм оберігати й передавати від покоління до покоління здобутки матеріальної та духовної культури.

З відновленням Української державності 1991 року етнокультурний розвиток українців дещо стабілізувався й почав набувати позитивних тенденцій, але посттоталітарний і постгеноцидний спадок усіяло його гальмував. Зрештою, збройна та інформаційна агресія Російської Федерації вкотре підтвердила закономірність — де українська тотожність перебувала на маргінесах, там запанував «русский мир».

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що, вивчаючи народні традиції

святкування Зелених свят на Переяславщині, автори статті намагалися проаналізувати стан збереженості та умови для їх дальшого розвитку. Наукова новизна праці полягає в розробці важливої проблематики, яка ще не була предметом спеціальної народознавчої розвідки, оскільки переважна більшість дослідників, які певною мірою торкалися цієї теми, розробляли лише окремі її аспекти.

Метою дослідження є аналіз святкування Зелених свят та обряду встановлення *віхи* на Переяславщині в історично-порівняльному контексті. Для її досягнення доцільно вирішити такі завдання: стисло охарактеризувати історіографію, присвячену цій проблемі; проаналізувати підготовку до Зелених свят; з'ясувати сутність і процедуру встановлення *віхи*; показати дальші шляхи збереження й розвитку унікальних народних традицій; підбити підсумки дослідження.

Історіографію вивчення проблеми можна розділити на три періоди: імперський (друга по-

ловина XIX — початок XX ст.) — це передусім праці М. Максимовича [32], О. Афанасьєва [1], П. Чубинського [39], Б. Грінченка [6; 36], М. Грушевського [7] та ін.; тоталітарний (початок XX — кінець XX ст.) — це напрацювання В. Борисенко [3], В. Балущка [2], Я. Ковальчука [27], В. Соколової [37; 38] та ін.; сучасний (кінець XX — початок XXI ст.) — праці В. Борисенко [4], О. Воропая [5], О. Курочкіна [29; 30; 31], Л. Котлярової [28], С. Левченко [28], С. Микитченко [33], Г. Скрипник [34], В. Скуратівського [35], О. Чебанюк [40] та ін.

Зелені святки мають християнську й дохристиянську традиції. Трійця відзначається на 50-й день після Великодня — цього дня Господь сотворив Землю та засіяв її зеленню.

Зелені свята розпочинають сонячний літній цикл свят. Крім культу Сонця й культу померлих предків, у їхній основі лежав культ дерева та квітів. Тисячолітня традиція прикрашати житло на Трійцю зеленим віттям була пов'язана з давнім культом і святом дерев. На Переяславщині напередодні Зеленої неділі — поминальні дні, ушановують померлих родичів, причому навіть нехрещених та самогубців. Вважали, що в цей час померлі допомагають природі, тому прийнято провідувати могили родичів. У нашому регіоні, наприклад, зберігся обряд викликання в ці дні дощу. Збираються бабусі, ідуть на кладовище й поливають могили односельчан, які загинули від води, і вірять, що обов'язково на третій день піде дощ. У ці дні заборонено купатися й навіть підходити до води дітям та дорослим.

Давня людина поклонялася деревам і рослинам тому, що дерево давало плоди, з дерева робили житло, знаряддя праці, з деревами здійснювали обряди. На Поліссі молодь водила «куста», а на Переяславщині обов'язково клечали двір та житло. Вхід до двору прикрашали берегами — двома зрубаними деревцями клена; їх запихали в хаті під стріху. Клен — це магічне дерево, яким захищалися від «злого ока». З нього робили домашнє начиння: лож-

ки, миски. Він має також очисні властивості. На Переяславщині для клечання використовували й тополю. Навіть у безвітряну погоду її листя створює шум, захищаючи господарів від негативної енергії. Ці дерева оберегали вхід до комори, повітки, клуні. Обов'язково квітчали криницю, установлювали зрубані деревця клена, берези у дворі, промовляючи: «Сонце ясне, Сонце праведне, святі наші діди-лада, духи лісів, вод і полів зустрічаємо вас, вітаємо з літом, шануємо і запрошуємо».

Доглядач Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (далі — МНАПСН) Ольга Панасівна Гудим, 1940 р. н., розповідає: «Ми робили це так, як і наші бабусі». Народилася Ольга Панасівна на Чернігівщині, у Бобровицькому районі (на хуторі Бірки), навчилася дивитися за хатою у своєї мами, Півень Анастасії Кирилівни, 1912 р. н. «Напередодні цього свята, у суботу, домівку ретельно прибирали та білили після зими, прикрашали клечанням: на вікна, за ікони, сволок клали запашні трави (любисток, м'яту, полин, гав'яр, чебрець), долівку ретельно віхтювали та застиляли осокою. Усі ці трави мають цілющі лікарські властивості, вони відлякують своїм запахом гризунів, шкідників, тому їх клали до скрині, за сволок, за ікони, а потім використовували для купання дітей взимку, для цілющих напоїв» [22].

На Зелені свята найбільше прикрашають двори та оселі. Доглядач шинку НДФ МНАП Любов Николаївна Аврамич, 1950 р. н., котра народилася в м. Березані Баришівського району, зауважила, що вона навчилася доглядати за хатою також від мами, Галини Трохимівни Животок, 1915 р. н.: «На ворота та хвіртку встановлюють молоді деревця клена та тополі. Листя тополі шумить навіть у безвітряну погоду, тому захищає від негативного, а також є зв'язком із померлими пращурами. Стріху хати, особливо на кутках, декорують кленом, тополею, гав'яром. У хаті до Зелених свят проводять генеральне прибирання: білять стіни, підмазують піч вапном, долівку підводять глиною з кізьяком» [19].

Микола Степанович Свитко, 1955 р. н., що народився в с. Трахтемирів Переяслав-Хмельницького району, пригадує: «Вікна, ікони, сволок прикрашають зв'язаними пучечками зелені, використовуючи гав'яр, любисток, полин, м'яту, чебрець, звіробій, пижму, мелісу. Лікарських рослин у нас росло багато, тому мама заготовляли у цей час уже кропиву, звіробій, сокирки для лікування худоби. Хату клечали лікарськими рослинами, що зв'язані пучечками. Вони розміщувалися на підвіконнях, біля ікон, за сволоком, поруч із рушниками і створювали цілісну композицію. Долівку вистеляли осокою, викладаючи її тонким слоєм у вигляді килима. Саме тому в ці дні в українських оселях стояв приємний запах лікарських рослин; він позитивно впливав на стомлених важкою весняною працею хліборобів. Багато відвідувачів Переяславського скансену, заходячи до українських традиційних хат, згадують той приємний, неповторний аромат дитинства, батьківського дому, родинного вогнища та поринають згадками в далеке минуле» [15].

У Переяславському музеї просто неба від самого початку діяльності експозицій до свята Зеленої неділі хати прикрашали клечанням. Лариса Олексіївна Годліна, 1954 р. н., завідувач фондів НІЕЗ «Переяслав», зазначила, що наукові співробітники не втручалися в роботу доглядачів. Кожен хотів якнайкраще причепурити оселю, за яку відповідав. У перші десятиліття існування музею їздили косити осоку щотижня (кожна доглядачка для свого об'єкта) і застеляли нею долівку. Слід зауважити, що в тих будівлях, які найбільш відвідували (церковна сторожка, шинок, сільська управа), могли перестилати навіть щодня [18].

Доглядачка Музею історії бджільництва Ніна Сергіївна Омеляненко, 1952 р. н., зауважила: «Траву на долівці могли не міняти повністю, а “пересипати”, — тобто перетрусити, вибрати непошкоджену осоку, а “потерт” (те що перетерлося) обережно змітали віником та виносили. Під низ клали траву, що до цього вже була застелена на долівці, а зверху обов'язково притрушували новою, щоб ніби

килим утворився. В оселі від свіжої трави стає затишно. Перед тим, як зайдуть до хати відвідувачі, ми обов'язково кидали на траву, по якій будуть проходити, м'яту, гав'яр, мелісу. Отже, зайшовши до хати, відвідувачі нам часто говорять, що у хаті приємний запах, не розуміючи, що то м'ята в них під ногами» [23].

Микола Іванович Бойко, 1947 р. н., житель с. Циблі Переяслав-Хмельницького району, науковий співробітник Музею М. М. Бенардоса, розповів, що в їхньому селі ще в середині ХХ ст. літні жінки, готуючи хату до Зелених свят, не білили в ній покуть за божницею, а лише протирали вологою ганчіркою та знімали мітлою павутиння [25].

Ганна Семенівна Васько, 1945 р. н., згадує, що в сс. Гайшин та Пристроми Переяслав-Хмельницького району обов'язково ходили в суботу по лугові рослини: полин, гав'яр, звіробій, м'яту. У хаті також ставили в пучечках домашні рослини й називали це «кличанням» [14].

Ольга Петрівна Кочубей, 1961 р. н., повідомила, що в сс. Положаї й Ташань Переяслав-Хмельницького р-ну в хаті не тільки встановлювали квіти «у пучечках», а й викладали їх у вигляді хреста чи віночка, використовуючи барвінок, васильки, сокирки, пижму, та чіпляли поряд із натільними рушниками на гвіздочки [12].

Ганна Василівна Доброгорська, 1965 р. н., пригадала, що коли прийшла на роботу до МНАПСН, то навчилася прикрашати хату в старших доглядачок: Галини Гасик, Любові Романко та Галини Красовської. Вони вмili майстерно підводити призьбу та мазати долівку й обов'язково намагалися зробити це до Зеленої неділі. Для цього розводили приблизно в однаковій кількості глину, воду та свіжі коров'ячі кізьяки. Причому старалися брати червону глину, по яку потрібно було спеціально їхати в кар'єр (така глина була біля Дніпра та поблизу с. Ташань Переяслав-Хмельницького р-ну). Вона твердіша, з нею важче працювати, її потрібно довше замішувати, проте вона давала потрібний колір, такий, яким підводили

долівку і призьбу бабусі. Добре вимішану у відрі глину наносили тоненьким шаром на поверхню, попередньо зашпаровуючи щілини та тріщини. Робили це шкарпеткою або рукавичкою без пальців, ретельно втираючи рідину в стару глину. У спритної доглядачки розведена глина обов'язково була в коморі, тому використовували її майже щодня, підводячи призьбу після дощу, перед святом [21].

Клечали також криниці. Як згадує доглядач Базарної площі музею Іван Петрович Циганок, 1946 р. н., «вішали біля криниці гав'яр та зрубані деревця. Використовували навіть осіку, щоб відьми вночі воду не псували» [13].

У ці святкові дні магичні властивості мають не тільки дерева, кущі, квіти, а й вода. З давніх-давен повелося повір'я, що на Зеленому неділю не можна купатися, бо русалки залоскочуть. Реставратор музею Бутник Петро Васильович, 1950 р. н, що народився в мікрорайоні Підварки м. Переяслава-Хмельницького, розповів про обряд викликання дощу на Трійцю. Старенькі бабусі збираються гуртом, ідуть на кладовища та ллють воду на могили тих односельчан, котрі загинули від води, тобто втопилися. Вірять, що померлі душі допоможуть природі і через три дні піде дощ [16].

У нашому регіоні до сьогодні зберігся давній, дохристиянський обряд установаження *віхи*. У суботу, після заходу сонця, збирається парубоча громада, іде до лісу чи гаю, вирубує високе рівне дерево (частіше дуба), установажує його на вигоні. Зверху на нього прилаштувують колесо як символ Сонця або хрест з іконою як символ сплетіння енергій та прикрашають перевеслами, починаючи від верху й до землі. Біля енергетичного символу гуляли до ранку (співали пісень, очищувалися повітрям, гойдалися на гойдалках).

Одним із перших обрядовість Трійцького тижня на Лівобережній Україні почав досліджувати М. Максимович. Особливу увагу вчений зацентрував на центральному дійстві Зелених свят, пошануванні культового дерева: «...Українські парубки ставлять обрядового дуба: так називають довгу жердину з прикрі-

пленим угорі колесом, що її всю прибирають травою та квітами... Дівчата допомагають парубкам прикрашати квітками і стрічками звабне колесо, під яким у перші дні (а подекуди й всі дні) Зеленого тижня відбуватиметься їхнє спільне гуляння» [32, с. 67–68].

У свою чергу О. Афанасьєв, використовуючи етнографічні напрацювання М. Максимовича, зазначав: «На Україні у так званій зеленій (троїцькій) тиждень готують ігорний дуб, тобто встановлюють на вигоні або майдані довгу жердину з прикріпленим вгорі колесом, всю завиту травами, квітами, стрічками: навколо неї обкопують невеликий рів і встановлюють зрубані берізки. У місцевості поміж Києвом і Переяславом ця жердина називається сухим дубом. Біля неї відбуваються ігри і співається обрядова пісня:

Розвивайся, сухий дубе!
 Бо на тебе мороз буде.
 — Я морозу не боюся,
 Прийде весна — розов'юся!
 [1, с. 302].

В. Борисенко переконана, що традиційне встановлення під час Зелених свят культового дерева — «віхи», «дуба», «явора» тощо — є аналогом багатівкових обрядів водіння «тополі» на Полтавщині, Харківщині й «куста» на Поліссі [4, с. 33].

На думку О. Курочкіна та В. Сироткіна, семантичне значення згаданого ритуального комплексу є надзвичайно глибоким: «У системі язичницького світогляду святковий ритуал установаження “віхи”, що припадав на період найвищої активності сонця, імітував акт творення світу. Трійцько-купальські “дуб”, “явір”, “тополя” тощо — аналоги Світового дерева, за допомогою якого в міфології слов'ян моделювалися основні зони Всесвіту — верхня (Небесне Царство), середня (земля), нижня (підземне царство). За давніми віруваннями, через ритуальне дерево здійснювалася комунікація між світами живих і мертвих» [31, с. 62].

Якщо в минулому, імовірно, ареал пошанування культового дерева Зелених свят був

поширений на більшій частині Лівобережжя, то вже в другій половині ХХ ст. він звузився переважно до теренів Київщини.

З цього приводу О. Курочкін зазначає: «На півночі Київщини, зокрема в Яготинському районі, на “зелені святки” встановлювали “явір” — 5–6-метровий гладенький стовбур із зеленою, прикрашеною квітами і стрічками, верхівкою. Довкола цього дерева відбувалося святкове гуляння нежонатой молоді. Після Другої світової війни, як твердять старожили, “явір” набув нового осмислення — на вершині стовбура стали вивішувати червоний прапорець. Це була, по-суті, наївна спроба шляхом додавання кон’юнктурного символічного елемента продовжити життя давньої народної традиції» [30, с. 194–195]. Такий осучаснений явір автор бачив ще в 1974 році в с. Підварки Яготинського району Київської області, збираючи польові матеріали у складі етнографічної експедиції ІМФЕ ім. М. Т. Рильського Академії наук УРСР.

Незважаючи на ці дещо негативні тенденції (звуження пошанування культового дерева Зелених свят), на Переяславщині, зокрема в таких населених пунктах, як Стів’яги, Строкова, Дем’янці, Харківці, Лецьки, Сомкова Долина та ін., продовжує побутувати звичай ставити *віху* не лише одну на село, а навіть по його кутках [33, с. 199].

У тоталітарну добу партійна влада всіляко намагалася «радянлізувати» й осучаснити традиційні українські звичаї та обряди. Попри такий знівснений ідеологічний тиск, українці намагалися зберегти свою самобутність і український етнокультурний комплекс. Особливо цим переймалися наукові працівники Переяславського музею просто неба.

Ось таку вельми цікаву розповідь записали Л. Котлярова і С. Левченко у 2007 році в м. Переяславі-Хмельницькому від музейних працівників Л. Годліної та Н. Грукач: «У 1980-х роках була музейна експедиція в Миргородський район. У Миргороді ми зустрілися із завідуючим міськрайонного відділу культури (азербайджанцем за національністю) — дуже

розумний і культурний був чоловік. Він розповів нам, що в с. Хомутиці святкується Зелена неділя. В той час у нас такого не було — заборонялось. Ми поїхали туди подивитися. Там стояв уквітчаний стовп, біля нього багато народу. Переяславська експедиція була дуже здивована: як допускається таке явище, адже у нас навіть подумати не могли, щоб офіційно проводити таке свято» [28, с. 183].

За їхніми спогадами, вперше Зелена неділю святкували в МНАПСН в 1982 році. Музейні співробітники поставили культове дерево — *віху* з колесом (хреста не ставили, щоб не було нарікань як до релігійного атрибута). Перед його встановленням музейники звернулися до секретаря райкому партії з ідеології й отримали дозвіл, але із застереженням: «Тільки смотрите, чтобы не было рушников из птичками» (ішлося про славетні кралецевські рушники з орлами, які трактувалися комуністами як символ царизму). На святкування Зеленої неділі приїхали численні гості, але коли співробітники музею здійснювали останні приготування, до них прибіг розгублений черговий міліціонер і повідомив, що за розпорядженням начальника міліції приїхав наряд піляти Віху. Свято було під загрозою зриву, однак випадково в той день із сім’єю до музею завітав колишній другий секретар райкому партії (добрий, розумний чоловік, який з повагою ставився до музейників). На той час він уже працював у Києві. Саме завдяки йому Віху відстояли й почали встановлювати щороку [28, с. 183].

Утім, зауважимо, що вперше відзначали Зелені свята в Переяславському Музеї просто неба і встановили Віху не в 1982-му і не в 1986 роках [33, с. 198], а в 1985 році. Обряд установа Віхи в 1985 році відтворювали музейні працівники (Ніна Василівна Грукач — організатор, Ірина Віталіївна Пільх — ведуча). Головними персонажами дійства були: Дош — Григорій Митрофанович Остронос, Веснянки — Віра Петрівна Мельник, Ганна Іванівна Козій та Ніна Олександрівна Захарчук. Готували розповідь про сили природи Тетяна Григорівна Богуш та Лариса Олексіївна Годліна.

Розвідки та матеріали

1–3. Обрядове дерево *віха*
(загальний вигляд та фрагменти)

4. Прикрашання *віхи*.

Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав».
03.06.2017 р.

Це свято ще не можна було назвати етнографічним, однак відчувалося бажання музейних працівників розповісти про сили природи. Ірина Віталіївна Пільх, зберігач фондів, також згадала, що перше свято провести вдалося випадково. Допоміг це зробити секретар міському партії Володимир Тимофійович Губанов. Він дозволив під особисту відповідальність, але з умовою, що в цей же день (зразу після свята) Віху розберуть. Тож після свята всі залишилися розбирати Віху. Відтоді місцеві жителі, почувши, що на території скансену встановлюють давній символ, обов'язково на Зелену неділю приходять до музею [20].

Лідія Сергіївна Чередніченко, 1947 р. н., завідувач науково-дослідного сектору «Музей народного декоративно-вжиткового мистецтва Київщини», жителька Переяслава-Хмельницького, розповіла, що, починаючи з 1985 року, етнографи НІЕЗ «Переяслав» на Базарній площі МНАПСН відтворюють обряд встановлення Віхи (величезний рівний, очищений від кори стовбур дерева, прикрашений зеленою травою та квітами). У перші роки проведення свята приїжджали працівники міліції і спилювали Віху, тому мешканці сіл, установивши обрядове дерево, часто вранці могли побачити спиланий стовп [17].

За свідченням Людмили Миколаївни Шкіри, корінної мешканки Переяслава-Хмельницького, обряд побутував на нашій території і в часи тоталітаризму. Наприклад, у згаданому мікрорайоні Переяслава-Хмельницького Підварки в 70–80-х роках ХХ ст. на одному кутку могли встановлювати навіть не одне, а два-три культових дерева в різних місцях. Причому змагалися у кого вище й краще дерево, куди більше прийде людей, де будуть кращі музики, адже часто в ці дні можна було почути гармошку, бубна, співи, а то й побачити танці. Дорослі також розважалися: грали «в триньки» (гра на монети). Перед гравцями височіли купки монет вартістю 3, 5, 10, 15 та 20 коп. Тоді морозиво коштувало 15 коп., отож діти відразу уявляли собі, скільки можна купити морозива на ці гроші. Траплялося так,

що міліція та добровільна народна дружина вночі приїжджали до місця проведення дійства та спилювали обрядове дерево, не складаючи при цьому протоколу про порушення порядку. Інколи нижню частину дерева кмітливі хлопці обмотували дротом, що унеможлиблювало його спилювання. Проте коли громаді не вдавалося вберегти своє обрядове дерево, то переходили святкувати на інший куток. На святкування йшли, як на толоку, тобто у складчину. Господині приносили капустак, вареники, налисники, деякі — навіть зварену молоду картоплю. Віха могла стояти кілька тижнів, аж до Петра і Павла. У теплі літні дні сили стихії часто завдають шкоди людям (випадки загибелі на воді), городині (град), природі (шквали), але на Зелені свята, як і на Івана Купала, батьки дозволяли дітям-підліткам брати участь у нічних обрядових дійствах, вірячи в захист дітей силами природи [9].

За спогадами Олексія Миколайовича Степового, 1977 р. н., жителя мікрорайону Комуна м. Переяслава-Хмельницького, для встановлення Віхи громада обирала найвищу ділянку, яка добре провітрювалася й освітлювалася сонцем. Вибирали місце без насаджень. Це, напевне, для того, щоб до місця проведення вільно могла доходити сонячна енергетика, а також для того, аби ця ділянка була зручною для комфортного розміщення значної кількості людей. Олексій Миколайович брав участь у встановленні Віхи, починаючи з кінця 80-х років ХХ ст. Згадує, що кілька років поспіль пробували встановлювати Віху висотою близько 18 м, проте її не вдавалося підняти й доводилося відпилювати два-три метри. Здавна люди вірили, що висока Віха принесе найбільше здоров'я та щастя на куток, тому й старалися встановити найвищу. Найбільша висота Віхи, яку встановили за всі роки сягала 16 м (1,5 м у землі). Квіти на Віху зносили жителі, однак молоді хлопці, бажаючи її прикрасити найкраще, часто приносили крадені квіти. Уночі заходили до двору й зрізували квіти, іноді завдаючи шкоди городині [26].

За спогадами В'ячеслава Андрійовича Кусая, жителя м. Переяслава-Хмельницького, після повалення Віхи дерево завжди хтось хотів купити за могорич. Продавали Віху (за пляшку самогону) ті, хто її встановлював. Господарі, котрі придбали цей магічний предмет, часто його використовували на будівництві житла та господарських будівель для сволюка, іноді як дрова [24].

У 2017 році Зелені свята збіглися з початком першого літнього місяця. У Переяславському скансені дійство проходило 3 та 4 червня. Співробітники музею завчасно скошили багато лугової трави (високої і квітучої) для плетіння перевесел, скакалок.

У суботу, 3 червня, чоловіки підготували та прилаштували для обряду стовбур високої рівної берези, довжиною близько 8 м. З дерева зрізали гілки, зняли кору й підготували його верхівку для встановлення колеса, яке в обряді Віхи відіграло важливу роль. Колесо як символ Сонця мало сакральне значення й уособлювало кругообіг річного циклу в житті українського селянина. Його обов'язково брали від воза, з парною кількістю спиць, без металевих деталей, аби під час дощу не притягували блискавок.

Після того, як дерево підготували до обряду, його поставили на підвищення. Спочатку на тонке верхів'я деревини глибоко насадили колесо. Сам обряд клечання (декорування, прикрашання) починався з маточини (ступиці) колеса (див. іл. 1–4). За свідченням Людмили Миколаївни Шкіри, за давніми традиціями починали прикрашати обов'язково зі ступиці колеса. У колесо ставили обов'язково гав'яр (татарське зілля), любисток, полин, м'яту, звіробій, сокирки, васильки. Потім молоді жінки перевеслами прикрашали колесо за годинниковою стрілкою, влітаючи в перевесла однакові пучечки квітів та лікарських рослин [8].

Любов Богданівна Шабета, 1968 р. н., доглядачка музею М. М. Бенардоса, жителька м. Переяслава-Хмельницького, учасниця обрядодії, розповіла, що це виконується, аби дерево мало однаковий вигляд з усіх боків. При

цьому важливою була роль не тільки людей, які плетуть, а й тих, хто підбирає та подає рослини. Коли колесо повністю уквітчане, дівчата приступають до клечання самої Віхи — від колеса до нижньої частини, по черзі влітаючи в перевесла квіти та ретельно, без пропусків, також за годинниковою стрілкою, обвиваючи стовбур донизу, залишаючи близько 1,5 м не прикрашеними, адже ця частина буде в землі [10].

Для встановлення Віхи співробітники викопують яму, завглибшки 1,3–1,5 м й готують для трамбування лопати та інші знаряддя. Підготовлену, уквітчану зеленню й квітами Віху дівчата та молоді жінки передають чоловікам. Ті своєю чергою знімають її з підвищень, обережно підводять, підтримуючи верхню частину дерев'яною драбиною, та опускають в яму, одночасно при цьому вирівнюючи її перпендикулярність. Потім засипають яму та втрамбовують землю. Відтак співробітники зі зрубаних молодих, що ще не приносили плодів, дерев, устанавлюють навколо обрядового стовпа (по колу) пожертву Сонцю, всередині вистеляючи зеленою травою та лікарськими рослинами. Можна використовувати лише клен. Берізку ставлять поряд, окремо від кола. Зазвичай її уквітчують стрічками як символ молоді природи. Співробітники також заклали дві гойдалки, встановлені поряд із Віхою. Гойдаються навіть дорослі, аби очиститися повітрям.

Слід наголосити, що підіймають і встановлюють Віху, прикрашену квітами та зеленню, тільки чоловіки. Жінки при цьому складному дійстві лише споглядають і допомагають словом. Обряд особливо важливий для чоловіків, адже той, хто встановлюватиме Віху, буде здоровим цілий рік, і вона позитивно вплине на його чоловічу силу.

Фольклорно-етнографічне дійство, що відбулося в другій половині дня, задокументовано фото та відеокамерами.

У Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини святкування тривало і в неділю, 4 червня 2017 року. Головним дійством Зелених свят було проведення фольклорно-етнографічного заходу «На горі трава

зелена». Віха, прикрашена травою, квітами, зеленню, зустрічала на базарній площі гостей, яких того дня в Музеї просто неба було досить багато. Подвір'я та господарські будівлі прикрасили зеленими гілками клена, липи, ясеня, дуба, берези, а в оселях пряно пахло м'ятою та любистком. Саме із цим приходиться у наш край, у кожну хату найпоетичніше свято, що тісно пов'язане з природою — Зелена неділя.

Навколо Віхи водили «кривий» танець як символ безкінечності життя, співали веселих пісень, танцювали й стрибали діти та підлітки на скакалках, виплетених перевеслами із зеленої трави. Слід зауважити, що святкування Віхи передбачає об'єднання громади, і тому довкола неї збиралися не лише дорослі, а й молодь та малеча. Відбувалося єднання поколінь українців і символізувало їхню спорідненість з пращурами та природою.

Святкування продовжилося концертом за участю вокальних, фольклорно-етнографічних ансамблів та хореографічних колективів. Глядачі мали змогу насолодитися виступами Народного аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю «Браничанка» з Чернігівської області; Ансамблю «Дем'янчанка» — із с. Дем'янці, Переяслав-Хмельницького району; Фольклорного ансамблю «Великодимерські баламути» — із смт Велика Димерка, Київської області та Народного аматорського фольклорного ансамблю «Водограй» з Переяслава-Хмельницького.

Учасники Вокальної студії «Фортуна» Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи № 7 (керівник — Лариса Дорошенко) відтворили обряд водіння «тополі» та «кумування», а також завели «кривий» танець.

Високий рівень професійної майстерності продемонстрували хореографічні колективи з танцювальними композиціями, які сподобалися всім присутнім. Танець «Зозуля» виконав хореографічний ансамбль «Каприз» Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи № 7 (керівник — Анжела Ярема). Учасниці танцювального колективу «Реверанс» Будинку культури с. Велика Каратуль Переяслав-

Хмельницького району (керівник — Владислава Девко) отримали гучні оплески під час показу композицій «Ми українці», «Коломийка», «За горами, за лісами».

Того дня для глядачів виступали Олеся Горобець — студентка Київського національного інституту культури і мистецтв, Марина Дереча — студентка Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва ім. Л. І. Утьосова та Катерина Малик — учасниця музичного проекту *Musica dal vivo*.

Особливо багатим цьогоріч був ярмарок народних майстрів та умільців, на який завітали близько 100 майстрів з Івано-Франківської, Черкаської, Київської, Полтавської, Харківської, Кіровоградської областей та м. Переяслава-Хмельницького. Для всіх охочих були проведені майстер-класи з гончарства, лозоплетіння, ткацтва, декоративного ліплення з глини, розпису хною.

Центр психологічного розвитку дітей та дорослих «Діалог» організував майстер-класи для дітей: оберіг на добро, вінок долі, лялька-шестиручка (із соломи), гобелен з природного матеріалу, тісто-пластика, лялька-круп'яничка, сакральна свічка, плетіння мандали.

Проходячи повз ярмаркові ряди, усі мали змогу впевнитися в тому, що українці — це народ, який має свою неповторну самобутню культуру, умілі руки та талановиту й творчу душу. Учасники святкового концерту переконалися й у тому, що наш народ від глибокої давнини зжився з незайманою чистотою природи й передає в танцях усю її незрівнянну красу і що українці — найспівочіша нація: охоче співаємо самі і любимо послухати інших.

У день свята в усіх присутніх була можливість побачити, як святкували Зелена неділю наші предки та долучитися до звичаїв, традицій, духовності нашого народу.

У ці дні в багатьох населених пунктах Переяслащини відбуваються Храмові свята (свято на честь освячення місцевої церкви, яке є важливим для громади), проводяться спільні молебні, обіди та готуються особливі храмові страви: пиріжки, капуста, холодець (напри-

клад, у нашому регіоні його готували з особливої глибоководної риби — носурів, що водилася в Дніпрі), каша, налисники, вареники із сиром та сметаною, узвар.

Загалом в українській традиційній культурі святкування Зелених свят триває кілька днів. На Переяславщині воно завершується у вівторок і має свою певну обрядовість. Так, 6 червня цього року, у вівторок, співробітники МНАПСН о 12 годині розпочали обряд так званого валяння Віхи. Саме тоді чоловічий колектив музею мав викопати стовбур, підняти з ями й обережно опустити Віху на землю. Після цього жінки з піснями розбирали обрядовий стовп. Лікарські рослини, що висохли на сонці, забирали додому, аби використовувати їх узимку для миття волосся та купання немовлят.

В інших регіонах Переяславщини Зелені святки завершуються дещо пізніше. Зі слів жителя м. Переяслава-Хмельницького М. В. Ігнатенка, який народився в 50-х роках ХХ ст. в с. Пристроми (Переяслав-Хмельницького р-ну), у його рідному селі свята закінчувалися в четвер до сходу сонця. У цей час його бабуся збирала всі зелені обереги в житлі та ховала до скрині, на горище. Чоловіки звалювали на землю Віху як символ закінчення свята. Трапляються випадки, коли селяни з певних причин не встигають вчасно завершити свято та виконати обрядодії з повалення Віхи, що негативно впливає на життя та здоров'я людей. Це може спричинити нещасні випадки, епідемії, хвороби, безглузді смерті тощо [11].

Відзначення в Переяславському скансені традиційних народних Зелених свят, у рамках якого встановлюється Віха та проводиться фольклорно-етнографічне дійство «На горі трава зелена», є важливим етнокультурним заходом, що сприяє відтворенню, збереженню, розвитку унікальних українських звичаїв і обрядів та поширенню їх не лише поміж професійних учених-народознавців, а й поміж пересічних українських громадян.

Отже, українці впродовж свого багатовікового розвитку створили самобутній етнокультурний комплекс, вагомим складником

якого є українські споконвічні традиції, звичаї та обряди. Серед найбільш цікавих і сакральних весняно-літніх обрядодій одне з найпочесніших місць займають Зелені свята (Зелені святки, Зелена неділя, Трійця, П'ятидесятниця тощо). Вони поєднали в собі прадавню магію наших прапращурів з канонізованим православним святом Трійці (пошанування загальнохристиянського догмату про нерозривну єдність Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Святого Духа). Зелені свята традиційно починалися на сьомому тижні після Великодня (у четвер), тривали переважно сім днів і закінчувалися наступного четверга, який в українців носив романтичну назву «Русальний Великдень». Провідний мотив Зелених свят — пошанування душ і пам'яті померлих пращурів і духів природи та поєднання трьох світів: Небесного, земного і підземного. Це єднання відбувалося за допомогою становлення культового дерева Зелених свят — Віхи («дуба», «явора», «тополі» тощо). На думку сучасних українських учених, дійство прямо й опосередковано пов'язано з обрядом водіння «тополі» й «куста» в інших етнографічних місцевостях України. Воно сприяло налагодженню зв'язків між потойбіччям і світом живих. Християнство протягом багатьох віків не змогло ліквідувати вірування прадавніх українців, тому змушене було адаптувати їх до релігійних догматів віри. У свою чергу комуністичний більшовизм у ХХ ст. всіляко намагався винищити як християнські цінності, так і традиційні українські звичаї та обряди. Незважаючи на тоталітарний терор і утиски, український народ, зазнавши величезних втрат, зумів зберегти і віру в Бога, і споконвічні звичаї та обряди. Одним із їхніх хранителів стали наукові співробітники МНАПСН. Так, у 1985 році у Переяславському скансені було вперше проведено етнографічне відзначення Зелених свят та встановлено Віху. Відтоді майже щороку в Музеї просто неба відбувається це сакрально-магічне дійство, що з'єднує в одну нерозривну сув'язь минуле, сьогодення й майбуття. Щорічне святкування в Переяславському скансені Зелених свят, зокрема встановлення Віхи, не

лише допомагає збереженню прадавніх звичаїв і обрядів наших прапращурів, а їй сприяє розвитку самобутніх народних традицій та дальшому функціонуванню й поширенню українського

етнокультурного комплексу. Усе це дає змогу українцям не розчинитися в безмежному глобалізаційному океані, а згуртуватися й успішно розвиватися як дієва політична нація.

1. *Афанасьев А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу в трех томах. – Москва, 1868. – Т. II. – 784 с.

2. *Балушок В. Г.* Традиційно-побутова культура народів України. Методичні рекомендації по збиранню польового етнографічного матеріалу з питань розвитку трудового життя, громадського та сімейного побуту, обрядовості / [Балушок В. Г., Бондаренко Г. Б., Боряк О. О., Горленко В. Ф., Гребінь І. Ф., Конвай В. Д., Курочкін О. В., Ніколаєва Т. О., Пономарьов А. П., Сироткін В. Н., Скрипник Г. А., Сніжкова І. А., Щербій Г. С.] / упоряд. А. П. Пономарьов. – Київ, 1989. – 68 с.

3. *Борисенко В. К.* Прогресивні народні традиції в збагаченні радянського способу життя. – Київ, 1986. – 344 с.

4. *Борисенко В. К.* Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. – Київ, 2000. – 192 с.

5. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – Київ : Оберіг, 1993. – 592 с.

6. *Гринченко Б. Д.* Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов, 1897. – Вып. 2. – 390 с.

7. *Грушевський М. С.* Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. – Київ, 1993. – Т. I. – 392 с.

8. Записав Ю. С. Фігурний 05.06.2017 р. від корінної жительки м. Переяслава-Хмельницького Шкіри Людмили Миколаївни, 1970 р. н., (дівоче прізвище Харченко).

9. Записав Ю. С. Фігурний 24.06.2017 р. від корінної жительки м. Переяслава-Хмельницького Шкіри Людмили Миколаївни, 1970 р. н., (дівоче прізвище Харченко).

10. Записала Л. М. Шкіра 01.06.2017 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Шабеті Любові Богданівни, 1968 р. н.

11. Записала Л. М. Шкіра 05.06.2017 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Ігнатенка Миколи Васильовича, 1958 р. н.

12. Записала Л. М. Шкіра 10.06.2012 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Кочубей Ольги Петрівни, 1961 р. н.

13. Записала Л. М. Шкіра 12.03.2011 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Циганка Івана Петровича, 1946 р. н.

14. Записала Л. М. Шкіра 17.12.2014 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Васько Ганни Семенівни, 1945 р. н.

15. Записала Л. М. Шкіра 20.03.2014 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Світла Миколи Степановича, 1955 р. н., народився в с. Трахтемирів Переяслав-Хмельницького району.

16. Записала Л. М. Шкіра 20.05.2017 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Бутника Петра Васильовича, 1950 р. н.

17. Записала Л. М. Шкіра 20.05.2017 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Чередніченко Лідії Сергіївни, 1947 р. н. (дівоче прізвище Кузьменко).

18. Записала Л. М. Шкіра 21.05.2012 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Годліної Лариси Олексіївни, 1954 р. н.

19. Записала Л. М. Шкіра 23.05.2017 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Аврамич Любові Миколаївни, 1950 р. н. (дівоче прізвище Животок), народилася в м. Березані Баришівського району.

20. Записала Л. М. Шкіра 23.06.2017 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Пільх Ірини Віталіївни, 1962 р. н.

21. Записала Л. М. Шкіра 30.11.2012 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Доброгорської Ганни Василівни, 1965 р. н.

22. Записала Л. М. Шкіра 21.05.2017 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Гудим Ольги Панасівни, 1940 р. н. (дівоче прізвище Півень), народилася в х. Бірки Бобровицького району Чернігівської області.

23. Записав М. В. Шкіра 01.05.2017 р. від жительки м. Переяслава-Хмельницького Омеляненко Ніни Сергіївни, 1952 р. н.

24. Записав М. В. Шкіра 02.05.2017 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Кусая В'ячеслава Андрійовича, 1968 р. н.

25. Записав М. В. Шкіра 03.05.2013 р. від жителя с. Циблі Переяслав-Хмельницького району Бойка Миколи Івановича, 1947 р. н.

26. Записав М. В. Шкіра 23.05.2017 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Степового Олексія Миколайовича, 1977 р. н.

27. Ковальчук Я. Свята на Україні у звичаях та забобонах. – Харків : Державне видавництво України, 1929. – 104 с.
28. Котлярова Л., Левченко С. Зелені свята на Переяславщині у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: традиції і сучасність // *Peretyaslavica: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»* : зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 3 (5). – С. 180–185.
29. Курочкін О. Святковий рік українців (від давнини до сучасності). – Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2014. – 386 с.
30. Курочкін О. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. – Київ : Бібліотека українця, 2004. – 248 с.
31. Курочкін О., Сироткін В. Обряд установа трійської «віхи» на Переяславщині // *Народна творчість та етнологія*. – 2014. – № 3. – С. 60–67.
32. Максимович М. Дні та місяці українського селянина / пер. з рос. – Київ, 2002. – 190 с.
33. Микитченко С. Збереження в побуті та відтворення народних календарних свят на Переяславщині (кінець ХХ – поч. ХХІ століття) // *Peretyaslavica: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»* : зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 3 (5). – С. 195–200.
34. Скрипник Г. Зелені свята // *Неопалима купина*. – 1993. – № 1. – С. 97–101.
35. Скуратівський В. Т. Місяцелік. Український народний календар. – Київ, 1992. – 208 с.
36. Словарь української мови : в 3 т. / упоряд. Б. Грінченко. – Київ, 1907. – Т. 1. – С. 242.
37. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. – Москва, 1979. – 288 с.
38. Соколова В. К. Календарные праздники и обряды // *Этнография восточных славян*. – Москва : Наука, 1987. – 556 с.
39. Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. 3. – 444 с.
40. Чебанюк О. Молодіжний календар у контексті традиційної культури українців // *Народна культура українців: життєвий цикл людини* : у 5 т. – Київ, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжні субкультури. – С. 130–147.